

УДК 929.6(477)''1648/179''(045)

«ТВІР СТЕФАНА ЯВОРСЬКОГО 1689 РОКУ «ECHO GLOCU...
[ЛУНА ГОЛОСУ...]» – УНІКАЛЬНЕ ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ
КНЯЖОГО ГЕРБА ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ»

Олександр Белов, Перший віце-прем'єр
Незалежного аналітичного центру
геополітичних досліджень
«БОРИСФЕН ІНТЕЛ», генерал-лейтенант,
Заслужений діяч науки і техніки України,
лауреат Державної премії України
в галузі науки і техніки,
Георгій Шаповалов, доктор історичних наук,

професор, завідуючий кафедри
Українознавства та загальної
мовної підготовки

Національного університету «Запорізька політехніка»
<https://orcid.org/0000-0001-5813-9521>

В статті досліджується унікальність панегірика Стефана Яворського «Echo glosu... Луна голосу» 1689 р. як джерела дослідження герба гетьмана Івана Мазепи. Встановлено використання автором таких ранньохристиянських символів як корабель, якір, вітрило, кермо, весло, маяк, гавань. Виявлено історичні паралелі між реальними подіями 988–989 років, пов'язаними з Корсунським походом князя Володимира і хрещенням ним Русі та описаному в досліджуваному творі художнього вимислу про морський похід Івана Мазепи до Криму в Херсонес (Корсунь). Саме там він отримує нове біблійне ім'я – Іван Хреститель. Зроблено висновок щодо зв'язку іконографії символу хреста-якоря св. Климента, гербами князів Володимира і Ярослава та княжим гербом гетьмана Івана Мазепи.

Ключові слова: Стефан Яворський, Іван Мазепа, Луна голосу, гербова поезія, корабель, човен, хрест на якорі, символ.

The article examines the uniqueness of Stefan Yavorskyi's eulogy "Echo glosu...Echo of a Voice" of 1689 as a source of research on the coat of arms of

INSULA #4 / 2022

Hetman Ivan Mazepa. The author's use of such early Christian symbols as ship, anchor, sail, rudder, oar, lighthouse, harbor is established. Historical parallels have been revealed between the real events of 988–989, related to the Korsun campaign of Prince Volodymyr and his baptism of Rus, and the fictional work of Ivan Mazepa's sea campaign to the Crimea in Chersonese (Korsun) described in the researched work. It was there that he received a new biblical name – Ivan the Baptist. A conclusion was made regarding the connection of the iconography of the symbol of the cross-anchor of St. Kliment, with the coats of arms of Princes Volodymyr and Yaroslav and the princely coat of arms of Hetman Ivan Mazepa.

Key words: Stefan Yavorskyi, Ivan Mazepa, Echo of the voice, coat of arms poetry, ship, boat, cross on an anchor, symbol.

Твір Стефана Яворського «Echo głosu wołającego na puszczy» написаний польською і латинською мовами, був надрукований 1689 року в Києво-Печерській лаврі. Вперше, від тих часів, він став доступним для дослідників і широкого загалу українського суспільства, завдячуючи подвижництву перекладачки Ольги Циганок за участі Валерія Шевчука та групи підтримки редакції чернігівського часопису «Сіверянський літопис» у 2018 році [1].

Погоджуючись з думкою перекладачів, що «глибокий історико-культурний аналіз цього панегірика Стефана Яворського – справа майбутнього», автори взяли на себе сміливість розпочати його вже зараз, зважуючи на надзвичайну актуальність справи. Адже, по-перше, дійсно «маємо справу з одним із найвисоковартісніших творів української літератури кінця XVII ст.» [1, с. 197]. По-друге, додаючи до характеристики твору словосполучення «унікальне джерело», маємо на увазі наявність у ньому авторського самовидського пояснення (як поета, так і гравера) величного християнського змісту княжого герба гетьмана Івана Мазепи. І по-третє, 2014 року в Україні була створена 54-та механізована бригада імені гетьмана Івана Мазепи. На прапорі і шевронах вояків цього військового

з'єднання Сухопутних військ України, яке базується у Бахмуті, зображено герб гетьмана. Сьогодні на фронтах Великої Визвольної війни України за незалежність нащадки українських козаків мужньо протистоять ворогові. Вони, як і всі інші громадяни нашої держави, не повинні послуговуватись термінами на кшталт «втаємничений» або «нерозгаданий» тощо, коли йдеться про історію символів влади українських державотворців. А тому, якщо унікальні літературно-історичні джерела дають можливість фахівцям надати суспільству наукову, чітку і неоднозначну відповідь, вони повинні це робити.

Тож, в чергове автори стверджують і доводять – княжий герб гетьмана Мазепи є ставрографічним символом «хрест на якорі». Треба зазначити, що останніми роками автори вже використовували «Echo głosu... Луна голосу» та інші твори Стефана Яворського, в яких він пояснює важливу сутність головного елементу великого герба Івана Мазепи як «хреста на якорі (котві)» [4]. Метою роботи є здійснення попереднього історико-культурного аналізу «Echo głosu... Луна голосу», який дозволяє з'ясувати глибинний зміст окремих частин цієї чудової барокової емблематичної поезії Стефана Яворського. Особливу увагу ми приділяємо виявленню, усвідомленню та використанню автором християнської гербової символіки пов'язаної із мореплаванням. При дослідженні джерела авторами застосовано історико-порівняльний та історико-типологічний методи.

Безумовно, твір, що розглядається є класичним взірцем гербовної поезії, «окремого гатунку емблематичної поезії», як писав Дмитро Чижевський [5]. До речі, саме він і відкриває нам одну із таємниць успіху емблематичних та гербовних поезій Стефана Яворського. Своїми дослідженнями Дмитро Чижевський встановив, що «найбільший вибір емблематичної літератури був за каталогом у бібліотеці Стефана Яворського». Цей величезний масив охоплює європейські видання, присвячені символіці та її трактуванню XVI–XVIII ст. [5, с. 237].

INSULA #4 / 2022

Безсумнівно, Стефан Яворський є титаном барокового символізму, і його «Echo głosu...Луна голосу» буде ще багато разів предметом наукових філологічних досліджень. Наша праця присвячена лише символіці цього твору, пов'язаної з образом корабля та із гербом гетьмана у вигляді християнського символу хреста на якорі. Цю частину панегірика на морську тематику автор починає аркушем D, вмістивши на його початку гравюру із зображенням вітрильного корабля в морі.

Нагадаємо, що Олексій Уваров у своїй фундаментальній і досі неперевершеній праці «Християнська символіка» зауважував, що «Християни, привласнивши собі язичеський символ плаваючого корабля, перенесли його значення із земного життя на життя вічне. З думкою про гавань для язичника кінчалося все, тоді як християнин дивився на той же символ не з думкою, що в гавані, в смерті, все закінчувалося, а навпроти, що після бурхливого земного життя, душа заспокоєна в смерті, вступає в обіцяне вічне блаженство. Сумне переконання язичника замінено відрадною вірою у воскресіння. ... Таке основне символічне значення корабля. Відображаючи людське життя, він повинен був цим самим служити символом для вираження всіх формул, пов'язаних з основною ідеєю про життя і особливо про проведене і прожите життя» [6, с. 158]. Там само він вказує на невід'ємний зв'язок із символом корабля всього обладнання необхідного для успішного плавання: якоря, вітрила, керма, весел, маяка, що здалеку вказує на гавань, куди прямує корабель [6, с. 158]. Всі перераховані предмети, так само як і корабель, набирають особливого символічного значення, позаяк уособлюють частину загального для віруючого християнина біблійного сприйняття людського життя, згідно окремих функцій того або іншого символу.

Талановитий гербовний панегірик Стефана Яворського прикрашають сім гравюр одного з найвідоміших митців того часу Івана Щирського. На одній із гравюр він зображує судно на морі із щоглою у вигляді герба

INSULA #4 / 2022

гетьмана. Ця гравюра, відома під назвою «герб у кораблі» (рис. 1), містить на стрічках написи латинською мовою: «Якір Надії, Віри Хрест, його Любов горить вогнями ... Віра, Любов і Надія Твою плавбу направляють, Завше тому на плаву буде Твій корабель». На гравюрі зображено корабель із вітрилами, напнутими вперед, що вказує на рух праворуч. Рух праворуч завжди вважався таким, що направлений до якоїсь високої божественної мети. В ту саму сторону рухається і голуб – символ Духа святого. Герб гетьмана Івана Мазепи у вигляді хреста-якоря в якості щогли вміщено у кораблі. Під гравюрою надруковано відповідні вірші:

«Твій добрий дух відведе мене на рівну землю.
Якір Надії, Віри Хрест, його Любов горить вогнями.
...
Віра, Любов і Надія Твою плавбу направляють,
Завше тому на плаву буде Твій корабель» [1, с. 113].

Окрім біблійного символу корабля, як уособлення всього буття християнина у буремному життєвому морі, Стефан Яворський надає йому додаткового символічного змісту як дому Івана Мазепи, так, можливо, і всієї України. На це вказує його наступний вірш:

«Пливе щасливо по світовім морі
Дім твій Шляхетний, Гетьмане Вельможний:
Судну Твоєму дають раду злоту
ТЕОЛОГІЧНІ тямущє ЧЕСНОТИ.
ВІРА Христову Щоглу тримає,
НАДІЯ якір там само виймає,
А МИЛІСТЬ Божа Герба Твого ясно
Глянь, осяває факели незгасні.
ДІМ Твій – це СУДНО, що не заблукає,
Бо ним Чесноти ці три управляють» [1, с. 114].

INSULA #4 / 2022

На нашу думку, читач панегірика має зрозуміти, що Дім гетьмана Мазепи, або Україна, якою він керує, рухається до високої богоугодної мети. Далі Стефан Яворський вказує, куди саме прямує гербовний корабель:

«До Херсонесу мчить Судно злого,
Де стати прагне, бо ним мудрий править, ...» [1, с. 114].

Тож стає зрозумілим: символічно богоугодний «Порт», до якого направляє автор свого героя, – це Херсонес, або літописний Корсунь. Саме туди ходив військовим походом для отримання мощів святого Климента князь-хреститель Володимир. Стефан Яворський також вказує, на якому морі знаходиться Херсонес:

«Плинь, гожий Човне Гетьмана-героя,
Кров'ю Фракійців збагаченим морем, ...» [1, с. 115].

Зрозуміло, що «кров'ю фракійців» збагачувала Фракія розташована на берегах Чорного моря.

Наступні вірші повідомляють про те, що у літописі Нестора в роках, описаних ним, треба шукати мету плавання, поки Судно дивне у Порті тому стане. Стає зрозумілим, що великий панегірист веде Івана Мазепу в уявну морську подорож з однією метою – надати йому біблійного образу, порівнюючи з Іоанном Хрестителем Предтечею. Форос з грецької перекладається як маяк і він розташований неподалік Херсонесу на найпівденнішому мисі Сарич в Криму:

«Хай по літах там Несторових знаних
У Порті тому Судно дивне стане, ...» [1, с. 115].
«ІВАН ХРЕСТИТЕЛЬ, той Фáрос незгасний,
В Твоїй Зірниці на Гербі прекраснім, ...» [1, с. 115].

Вважаємо, що викладеного достатньо для припущення щодо того, що Стефан Яворський проводить героя свого твору річково-морським шляхом, яким рухався князь Володимир під час військово-політичного походу на Корсунь (Херсонес). Під час цього походу у 989 році князь Володимир міг

INSULA #4 / 2022

охреститесь у Херсонесі сам із частиною своєї дружини. Повертаючись до Києва, він забирає з Корсуня мощі (голову) святого Климента, четвертого папи римського, страченого у 101 році римськими язичниками у Криму через утоплення якорем. Прибувши до Києва, князь-хреститель Володимир одноосібно хрестив свою державу – імперію Русь [7, с. 315]. Після прийняття християнства князь Володимир додає до свого язичницького символу влади у вигляді тризуба інвокативного хреста. Пізніше його син князь Ярослав взагалі обере своїм символом тризубовидне зображення якоря під хрестом. Саме цей контекст в описі кінця морської подорожі героя твору дозволяє Стефану Яворському назвати гетьмана Івана Мазепу – «ІВАН ХРЕСТИТЕЛЬ».

Весь твір Стефана Яворського, який має повну назву «Луна голосу волаючого у пущі-пустелі, яка від сердечної рефлексії походить, і при урочистому віншуванні з нагоди щорічного святкування іменин небесного заступника СВЯТОГО ІВАНА ХРЕСТИТЕЛЯ ясновельможному милостивому п[ану]», свідчить що його співавтори Стефан Яворський та Іван Щирський чудово знали як історію античну, так і історію імперії Русь. Вони розуміли історичну тяглість української гербової історії від величної княжої доби до їх славних козацьких часів відродження християнства на українських землях і талановито втілили свої історичні знання у створення унікального літературно-історичного пам'ятника доби українського бароко «Echo głosu...Луна голосу». Зміст твору дозволяє зробити висновок про те що і сам гетьман Іван Мазепа усвідомлював і впроваджував у життя історичну тяглість його особистого владного княжого герба «хрест на якорі» від християнської гербової символіки князів Київської Русі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Stefan Yavorskyi. «Echo głosu ... [Luna holosu...]» (pidhotovka do druku, pereklad O. Tsyhanok za uchastiu V. Shevchuka). *Siverianskyi litopys*. 2018. № 1–2. S. 197–234.

2. Shapovalov H. Pro symvol yakoria u herbi I. Mazepy. *Zaporozke kozatstvo v pamiatkakh istorii ta kultury: Materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. m. Zaporizhzhia, 2-4 zhovt. 1997 r. Sektsiia III, IV, V. Zaporizhzhia, 1997. S. 192–194.*

3. Bielov O., Shapovalov H. Symvol khrest-iakir (tryzub) u heraldytsi doby kozatstva. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu: Tematychnyi vypusk «Viisko Zaporozke yak symvol svobody i nezalezhnosti».* Zaporizhzhia: Prosvita. 2009. Vyp. XXVI. S. 70–72.; Bielov O., Shapovalov H. Do semantyky maloho derzhavnoho herba Ukrainy v konteksti derzhavotvorchykh protsesiv IX–XI st.: istorychni, relihiini ta pravovi aspekty. *Muzeinyi Visnyk.* 2011. № 11/2. S. 266–276; Bielov O., Shapovalov H. Symvolika Ukrainskoi Kozatsko-Hetmanskoii Derzhavy. *Zbirka materialiv Pershoho Mizhnarodnoho konhresu kozatstva.* Zaporizhzhia, 24–26 veresnia 2015 r. Zaporizhzhia: PP «V B Hreit Media Hrupp», 2015. S. 153–162; Bielov O., Shapovalov H. Yak formuvalasia i vtiliuvalasia ideia derzhavnoho symvolu Rusy-Ukrainy – Tryzuba. *Istoriia derzhavnoho herba Ukrainy: Katalog vystavky v Zaporizkomu oblasnomu kraieznavchomu muzei / holov. red. H.I. Shapovalov.* Zaporizhzhia: PP «AA Tandem», 2018. C. 15–16.

4. Bielov O., Shapovalov H. Khrest nezrushnyi na kitvi bude navik-viky». Shche raz pro symvol khresta-iakoria u herbi hetmana Ivana Mazepy. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu.* 2018. Vyp. 51. S. 287–295; Bielov O., Shapovalov H. Hetman Ivan Mazepa's coat of arms as the object of potestary imagology. *Ukrainska biohrafistyka = Biographistica Ukrainica : zb. nauk. pr. In-tu biohr. doslidzh. / NAN Ukrainy, Nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho; redkol.: M. H. Paliienko (holov. red.) ta in.* 2020. Vyp. 19. C. 135–144.

5. Chyzhevskiy Dmytro. Ukrainske literaturne baroko. Vybrani pratsi z davnoi literatury. Kyivska biblioteka davnoho ukrainskoho pysmenstva. Instytut

INSULA #4 / 2022

literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy. K., 2003. 576 s. URL: <http://litopys.org.ua/chyzh/chyb.htm> (дата звернення:28.09.22).

6. Uvarov A.S. Khrystyanskaia symvolyka. Ch. 1. Symvolyka drevnekhrystyanskoho peryoda. M.: Typ. H. Lyssnera y D. Sobko, 1908. 212 s.

7. Voitovych Leontii. Kniazha doba na Rusi (837-1402). Tom 1. Stanovlennia imperii Rus (837–1054). Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy, «Levada». S. 590.

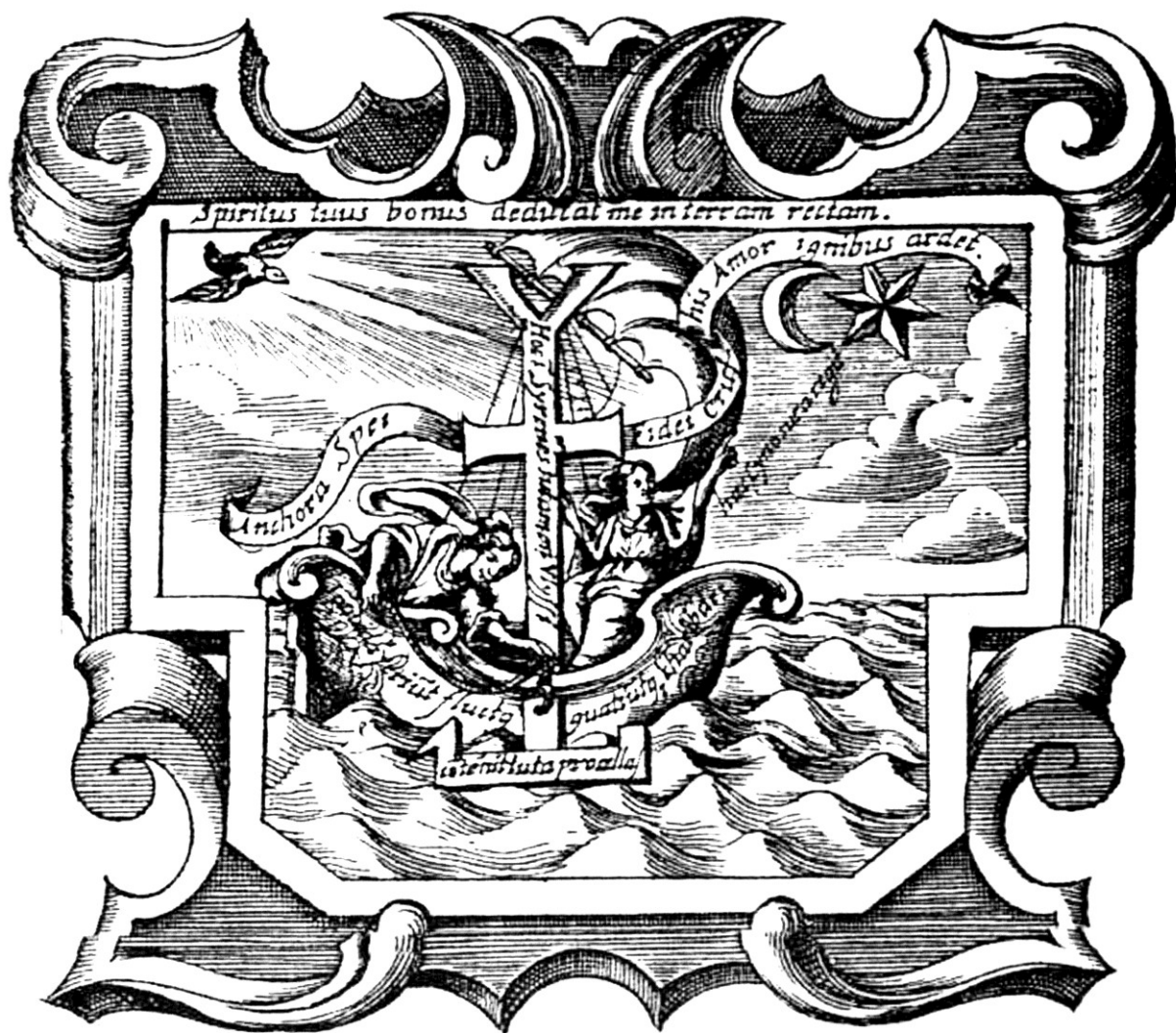

Рис. 1 Гравюра «Герб у кораблі». Автор: Іван Щирський.